

DAMIAN SZCZEPANIAK
DR, UNIWERSYTET GDAŃSKI
<https://orcid.org/0000-0003-1315-7448>

Między sprawiedliwością a praworządnością. Sąd Najwyższy II Rzeczypospolitej wobec problemu odpowiedzialności karnej na podstawie tzw. kodeksu Tagancewa za zdradę kraju popełnioną w okresie walk o granicę wschodnią

1. Wprowadzenie; 2. Przepisy dotyczące zdrady kraju w tzw. kodeksie Tagancewa i ich obowiązywanie na ziemiach wschodnich; 3. Problem odpowiedzialności karnej za zdradę kraju popełnioną w okresie walk o granicę wschodnią w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego; 4. Wnioski.

1

Artykuł jest efektem kontynuacji badań nad problematyką podjętą w opracowaniu *Między sprawiedliwością a praworządnością. Sąd Najwyższy II Rzeczypospolitej wobec problemu odpowiedzialności karnej na podstawie tzw. kodeksu Tagancewa za zdradę kraju popełnioną w okresie I wojny światowej*, które ukazało się w „Studiach z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” w 2023 r.¹ O ile jednak tamta publikacja dotyczyła odpowiedzialności karnej za zdradę kraju popełnioną w okresie niemieckiej okupacji ziem byłego Królestwa Kongresowego, o tyle niniejszy artykuł zostanie poświęcony odpowiedzialności za to przestępstwo w nieco późniejszym okresie, a mianowicie podczas walk o granice na terenach, które określane będą mianem ziem wschodnich. Chodzi o obszary zaboru rosyjskiego

¹ D. Szczepaniak, *Między sprawiedliwością a praworządnością. Sąd Najwyższy II Rzeczypospolitej wobec problemu odpowiedzialności karnej na podstawie tzw. kodeksu Tagancewa za zdradę kraju popełnioną w okresie I wojny światowej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2023, R. 26, s. 149–166, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-26-008>.

położone na wschód od byłej Kongresówki, objęte w latach 1919–1920 Zarządem Wojskowym i Cywilnym Ziem Wschodnich, których przynależność państwowa nie została jeszcze wówczas rozstrzygnięta. W przywołanym opracowaniu postawiono tezę, iż Sąd Najwyższy, a także inne sądy, wydając orzeczenia w tego typu sprawach, kierowały się raczej społecznym poczuciem sprawiedliwości niż obowiązującym prawem, które interpretowały w sposób błędny i niekiedy wewnętrznie sprzeczny w celu wykazania słuszności przyjętego z góry założenia. Czy analogiczną tezę można odnieść również do orzeczeń dotyczących okresu, do którego odwołują się niniejsze rozważania, czy też w tym przypadku podejście sądów było odmienne bądź nie tak jednoznaczne? Sformułowanie odpowiedzi na to pytanie będzie celem tego artykułu. Chociaż niektóre z orzeczeń analizowanych w obu tekstach stanowiły obszar zainteresowań badaczy prawa międzynarodowego, ponieważ dotyczyły kwestii związanych z państwowością Królestwa Kongresowego w okresie I wojny światowej oraz z ciągłością państwa polskiego², nie były jednak przedmiotem refleksji naukowej z perspektywy karnistycznej, którą przyjęto w prezentowanym opracowaniu.

2

Regulacje dotyczące zdrady kraju ujęte w kodeksie Tagancewa, a także zagadnienia związane z ich obowiązywaniem w byłym Królestwie Polskim zostały omówione w artykule z 2023 r. Warto w tym miejscu przypomnieć kilka najistotniejszych kwestii, rozszerzając tę problematykę o obowiązywanie kodeksu z 1903 r. na ziemiach wschodnich, w pozostałym zaś zakresie odsyłając do poprzedniej publikacji³. Przestępstwu zdrady kraju (*государственная измена*), wiążącemu się z godzeniem w interesy państwa w jego stosunkach

² Zob. m.in.: C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego a orzecznictwo Sądu Najwyższego*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1924, nr 12–16; *idem*, *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008, s. 96–101; P. Roth, *Die Entstehung des polnischen Staates. Eine völkerrechtlich-politische Untersuchung*, O. Liebmann, Berlin 1926, s. 58–68; S. Hubert, *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej. Zagadnienie prawa międzynarodowego*, Zakład Prawa Politycznego i Prawa Narodów U.J.K., Lwów 1937, s. 3–22; L. Ehrlich, *Prawo narodów*, Księgarnia Stefana Kamińskiego, Kraków 1948, s. 58–68; J. Sondel, *Ius postliminii jako podstawa uznania ciągłości I i II oraz II i III Rzeczypospolitej* [w:] *Na szlakach niepodległej. Polska myśl polityczna i prawna w latach 1918–1939*, red. M. Marszał, M. Sadowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 21–43; J. Wojaś, *O wskrzeszeniu Rzeczypospolitej raz jeszcze. Problem restytucji państwa polskiego z perspektywy prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 2022, nr 5, s. 175–199, <https://doi.org/10.31268/PS.2022.143>.

³ Zob. D. Szczepaniak, *op. cit.*, s. 150–155.

zewnątrzných⁴, określanemu niekiedy również jako zdrada stanu⁵, poświęcona została część czwarta (art. 108–119) kodeksu Tagancewa. Ogólnym przepisem regulującym kwestie odpowiedzialności karnej za to przestępstwo w kodeksie z 1903 r. był art. 108, pod który podpadać mogło wiele różnych czynów. Przepis ten w brzmieniu nadanym mu dekretem Naczelnika Państwa z 2 stycznia 1919 r. stanowił, że odpowiedzialności karnej podlega „obywatel polski winny dopomagania lub sprzyjania nieprzyjacielowi w jego działaniach wojennych lub innych wrogich działaniach przeciwko Polsce”⁶. Przestępstwo z art. 108 w typie podstawowym zostało zagrożone karą ciężkiego więzienia od 4 do 15 lat. Przedmiotowy przepis przewidywał również typy kwalifikowane tego przestępstwa, zagrożone ciężkim więzieniem bezterminowym bądź karą śmierci. Ciężkie więzienie bezterminowe należało orzec, jeśli sprawca, dopuszczając się zdrady kraju, wyświadczył nieprzyjacielowi istotną pomoc lub w celu zradzieckim dopuścił się zabójstwa. Kara śmierci groziła natomiast m.in. w przypadku szpiegostwa, wydania nieprzyjacielowi armii, floty lub grupy wojska czy skłonienia żołnierzy do przejścia na stronę przeciwnika. Szczególnie istotny w perspektywie dalszych rozważań był sposób, w jaki w kodeksie z 1903 r. został określony podmiot zdrady kraju. O ile bowiem art. 108 stanowił, iż stypizowanego w nim przestępstwa mógł się dopuścić obywatel polski, o tyle art. 119 wymieniał w tym kontekście również cudzoziemca, który popełnił je w czasie pobytu w Polsce.

Na obszarze całego Cesarstwa Rosyjskiego w chwili wybuchu I wojny światowej obowiązywały przepisy tylko niektórych części kodeksu karnego z 1903 r., wśród nich zaś przepisy części czwartej⁷. Weszły one w życie na mocy ustawy z 7 czerwca 1904 r., a następnie zostały zmienione i uzupełnione ustawą z 5 lipca 1912 r.⁸ Kodeks w całości wprowadzili natomiast dopiero Niemcy na okupowanych przez siebie obszarach byłej Kongresówki w 1915 r. na mocy stosownych

⁴ Zob. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego*, oprac. W. Makowski, t. 2: *Część II–XIX k.k.*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1921, s. 53.

⁵ Zob. *Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień, obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 1922, s. 36.

⁶ Dekret w przedmiocie przywrócenia mocy obowiązującej części czwartej Kodeksu Karnego z r. 1903, Dz.Pr.P.P. z 1919 r., nr 1, poz. 81.

⁷ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4: *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 252.

⁸ Zob. W.M. Borowski, *Zasady prawa karnego*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1924, s. 46–48.

rozporządzeń⁹. W aktach tych w odniesieniu do niektórych przepisów, m.in. dotyczących zdrady stanu, stwierdzono jednak, że nie będą one stosowane. W związku z tym Sąd Najwyższy przyjmował, że przepisy te zostały jedynie zawieszane, lecz nie uchylone¹⁰. Do uchylenia ich doszło dopiero na podstawie art. 4 przepisów przechodnich do kodeksu karnego, uchwalonych przez Tymczasową Radę Stanu Królestwa Polskiego 7 sierpnia 1917 r.¹¹ Ponownie zaś zaczęły one obowiązywać na podstawie wspomnianego dekretu Naczelnika Państwa z 2 stycznia 1919 r. w przedmiocie przywrócenia mocy obowiązującej części czwartej kodeksu karnego z 1903 r.¹² Nieco odmienna sytuacja panowała, jeśli chodzi o ziemie podległe w latach 1919–1920 Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich¹³. Kodeks Tagancewa wraz z przepisami przechodnimi z 1917 r. oraz aktami wydanymi w zakresie prawa karnego przez władze polskie od końca 1918 r. został na nich wprowadzony w całości na mocy rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r.¹⁴ Rozporządzenie to zostało następnie uchylone na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 13 kwietnia 1921 r. dotyczącego obowiązywania przepisów karnych na obszarze przynależnym Rzeczypospolitej zgod-

⁹ Rozporządzenie Naczelnego Wodza na Wschodzie z 21 marca 1915 r. dotyczące prawa karnego dla obszarów Polski rosyjskiej podlegających niemieckiej administracji, *Dziennik Rozporządzeń Władz Cesarsko-Niemieckich w Polsce z 1915 r.*, nr 1, poz. 10. Kodeks karny z 1903 r. został następnie utrzymany w mocy na podstawie Rozporządzenia Jenerał-Gubernatora Warszawskiego z 6 września 1915 r. o prawie karnym w okręgu Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego, *Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego z 1915 r.*, nr 12, poz. 9. Zob. S. Borzdyński, *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1980, nr 1, s. 35.

¹⁰ Orzeczenie SN z dnia 17 października 1919 r., 774/1919, OSN K 1919, poz. 65.

¹¹ Przepisy przechodnie do kodeksu karnego z 7 sierpnia 1917 r., *Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego z 1917 r.*, nr 1, poz. 6.

¹² Zob. J. Koredczuk, *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932* [w:] *Okresy przejściowe: ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, E-Wydawnictwo, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, s. 153–154, <https://doi.org/10.34616/23.19.103>.

¹³ Na temat Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich zob. m.in.: J. Gierowska-Kałuża, *The Civil Administration of Eastern Territories (1919–1920). The Reasons for the Failure of Piłsudski's Federation Idea*, Peter Lang, Berlin 2022, *passim*; W. Śleszyński, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (1919–1920) – czas wojny czy pokoju?* [w:] *Lata Wielkiej Wojny. Dojrzewanie do niepodległości 1914–1918*, red. D. Grinberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 478–487.

¹⁴ Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r. w przedmiocie prawa karnego i postępowania karnego na obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Generalnemu Ziem Wschodnich, *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich z 1919 r.*, nr 4, poz. 24.

nie z umową ryską z 12 października 1920 r.¹⁵, które na wskazanym terytorium utrzymało w mocy przepisy kodeksu karnego z 1903 r.

3

W przypadku spraw dotyczących odpowiedzialności karnej za zdradę kraju popełnioną w okresie I wojny światowej na ziemiach byłego Królestwa Kongresowego zasadniczy problem prawny sprowadzał się do kwestii, czy można było skazać daną osobę za zdradę Polski na podstawie przepisu, który penalizował ją w momencie orzekania, podczas gdy w chwili popełnienia przestępstwa stanowił o zdradzie Rosji¹⁶. Inny problem pojawił się natomiast przy orzekaniu w sprawach o zdradę kraju popełnioną na ziemiach wschodnich w okresie walk o granice. Sprowadzał się on zasadniczo do pytania, czy osoby zamieszkałe na tym obszarze, które dopuściły się zdrady Polski w momencie, w którym nie zapadły jeszcze ostateczne decyzje co do jego przynależności państwowej, mogły odpowiadać na podstawie art. 108, a więc, czy były obywatelami polskimi, a jeśli nie, to czy można je było uznać za cudzoziemców popełniających to przestępstwo w czasie pobytu w Polsce. W praktyce chodziło na ogół o różne formy współpracy z bolszewikami, którzy wkroczyli na ten obszar w 1920 r.¹⁷ Ustosunkowanie się do pierwszej kwe-

¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 kwietnia 1921 r. w przedmiocie przepisów karno-sądowych na ziemiach przynależnych do Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r., Dz.U. z 1921 r., nr 37, poz. 223.

¹⁶ Na mocy art. 2 Dekretu w przedmiocie przywrócenia mocy obowiązującej części czwartej Kodeksu Karnego z 1903 r. użyte w jej pierwotnej wersji wyrazy „Rosja” i „rosyjski” zostały zastąpione wyrazami „Polska” i „polski”.

¹⁷ W orzecznictwie Sądu Najwyższego można odnaleźć opisy czynów polegających na współdziałaniu z bolszewikami, które zostały uznane za podpadające pod art. 108. Dla zobrazowania problemu warto przytoczyć kilka z nich: „[...] oskarżony Franciszek W., będąc obywatelem polskim, podczas inwazji wojsk bolszewickich propagował idee komunistyczne i prowadził agitację na rzecz bolszewików”, „[...] oskarżony publicznie wygłaszał podówczas mowy, podburzające obywateli polskich do czynu zdradzieckiego względem Polski, bo nawołujące ich do wstąpienia do armii bolszewickiej, celem stawienia oporu wojsku polskiemu” (orzeczenie SN z dnia 24 kwietnia 1922 r., 896/22, OSN K 1922, poz. 94); „[...] oskarżony zniechęcał ochotników do wstąpienia w szeregi wojsk polskich słowami: «Głupiście, że chcecie iść do wojska!»”, «Co nam po takiej Polsce, jeżeli wszystko tak drogo!»” (orzeczenie SN z dnia 2 maja 1922 r., 2843/21, OSN K 1922, poz. 104); oskarżeni nawoływali na zgromadzeniu leśników „w wygłaszanych mowach i w odczytanej proklamacji bolszewickiej” do współdziałania z bolszewikami (orzeczenie SN z dnia 2 maja 1922 r., 833/22, OSN K 1922, poz. 106); oskarżony, „zostawszy podczas zajęcia Grodna przez bolszewików milicjantem bolszewickim, świadomie fałszywie

stii – czyli do problemu obywatelstwa – wydawało się dość oczywiste. Rzeczpospolita Polska rozciągnęła swoją suwerenną władzę na przedmiotowy teren dopiero w związku z podpisaniem 12 października 1920 r. w Rydze umowy o preliminaryjnym pokoju oraz rozejmie z Rosją i Ukrainą, co zostało potwierdzone ustawą z 4 lutego 1921 r.¹⁸ Dwa miesiące później, 20 kwietnia 1921 r., wydane zostało rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych¹⁹, na podstawie którego pojęciem obszaru państwa w rozumieniu ustawy z 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie polskim²⁰ zostały objęte tereny wschodnie nowo przyłączone do Polski. Dopiero więc od wejścia w życie tego rozporządzenia, a więc od 19 maja 1921 r., mieszkańcy tych obszarów stali się obywatelami polskimi. Oznaczało to, że jako obywatele nie mogli oni odpowiadać za przestępstwo z art. 108 kodeksu Tagancewa, jeśli zostało ono popełnione przed tą datą. Pozostawała zatem kwestia pociągnięcia ich do odpowiedzialności jako osób przebywających na terytorium Polski. To jednak również nie było możliwe. Status prawno-polityczny tych ziem został bowiem uregulowany dopiero w wyniku wejścia w życie 19 lutego 1921 r. wspomnianej ustawy z 4 lutego, wydanej w następstwie umowy ryskiej. Pomimo to Sąd Najwyższy, zamierzając pociągnąć sprawców zdrady kraju do odpowiedzialności karnej, próbował wykazać, że państwo polskie istniało na ziemiach wschodnich również bezpośrednio przed tą datą.

W tym celu odwołał się do teorii ciągłości państwa polskiego, która została ukształtowana w nawiązaniu do powstałej w doktrynie prawa międzynarodowego

oskarżył P. przed władzą bolszewicką o szpiegostwo na rzecz Polski, z wiedzą, że to groziło P. skazaniem na śmierć, co istotnie nastąpiło” (orzeczenie SN z dnia 16 maja 1922 r., 1273/22, poz. 116); oskarżony „wstąpił do partii komunistycznej na Ukrainie Sowieckiej, w celu dopomagania nieprzyjacielowi w jego wrogich względem Polski działaniach, a następnie w r. 1921 przybył do Polski, aby tu zbierać wiadomości o rozmieszczeniu wojsk, nawiązać łączność z organizacjami bolszewickimi w Polsce, skupować broń i organizować powstanie” (orzeczenie SN z dnia 15 października 1923 r., 3914/23, OSN K 1923, poz. 224); oskarżony „przyłączył się do przybyłego [...] oddziału bolszewickiego i w d. 17 sierpnia 1920, biorąc bezpośredni udział w działaniach wzmiankowanego oddziału, ułatwił schwytywanie ściganego przez bolszewików policjanta Hieronima P., który następnie został zamordowany” (orzeczenie SN z dnia 28 i 31 stycznia 1925 r., 2792/24, OSN K 1925, poz. 32).

¹⁸ Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r., Dz.U. z 1921 r., nr 16, poz. 93.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 kwietnia 1921 r. w sprawie uzupełnienia rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 7 czerwca 1920 r. w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego, Dz.U. z 1921 r., nr 39, poz. 246.

²⁰ Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego, Dz.U. z 1920 r., nr 7, poz. 44.

koncepcji wiążącej się z przeniesieniem na jego grunt rzymskiej instytucji *ius postliminii*. W ujęciu Ludwika Ehrlicha koncepcja ta oznaczała

[...] powrót, w pewnych granicach, 1) stosunków prawnych między podmiotami prawa narodów, odnośnie do jakiegoś terytorium, względnie 2) stosunków prawa wewnętrznego panującego na tym terytorium, jeżeli terytorium to pozostawało przez jakiś czas, wskutek przemocy, pod władzą państwa wykonującego tę przemoc, ale następnie

władzę nad nim znowu wykonuje państwo, którego suwerenności przed nastaniem tej przemocy terytorium to podlegało²¹.

Doktrynę *ius postliminii* niektórzy autorzy próbowali zastosować do sytuacji prawnej państwa polskiego po I wojnie światowej, uzasadniając to w ten sposób, że nie było ono państwem nowym, lecz stanowiło kontynuację I Rzeczypospolitej. Myśl tę rozwinął uczeń Ehrlicha Stanisław Hubert, który wskazując kryteria, jakie powinny zostać spełnione, aby można było zastosować tę doktrynę, wymienił w pierwszej kolejności podbicie siłą państwa niewyrażającego zgody na utratę suwerenności. Chodziło zatem o sytuację, w której zmian terytorialnych nie dokonano w drodze umowy bądź umowa była nieważna, ponieważ przykładowo zawarto ją pod przymusem. Kolejnym kryterium, jakie podawał Hubert, było panowanie jednego narodu nad drugim z użyciem siły przy jednoczesnych ciągłych staraniach podbitej nacji o odzyskanie niepodległości. Zwraçał on uwagę, że „tradycja niepodległości musi trwać nieprzerwanie; w przeciwnym razie – w razie pogodzenia się z sytuacją gwałtem wprowadzoną – może nastąpić z czasem zanik świadomości, a z nią zanik praw do niepodległości”. Wreszcie dane państwo musiało być uznawane za odbudowane, a nie nowe, tak przez czynniki wewnętrzne, jak i międzynarodowe²². Koncepcja ta znalazła swoje odzwierciedlenie w judykaturze Sądu Najwyższego, który w orzeczeniu z 29 i 30 września 1922 r. wydanym w sprawie Hirsza P. stwierdził:

Przywrócenie bytu państwa, a raczej wznowienie działalności państwa, które istniejąc przez długie wieki, czasowo utraciło możliwość swojego państwowego działania,

²¹ L. Ehrlich, *op. cit.*, s. 132.

²² S. Hubert, *Odbudowa państwa polskiego jako problemat prawa narodów* [s.n.], Warszawa 1934, s. 6 [odbitka z pisma „Droga” 1934, nr 6, s. 548–551]; *idem*, *Rozbiory...*, *op. cit.*, s. 3–22. Pogląd o ciągłości I i II Rzeczypospolitej wyrażali również inni autorzy. Zob. m.in.: S. Kutrzeba, *Polska odrodzona 1914–1921*, Gebethner i Wolff, Kraków 1921; W. Komarnicki, *Upadek i wskrzeszenie państwa polskiego w literaturze niemieckiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1928, nr 2, s. 241–269; S. Krukowski, *Polska odrodzona czy państwo nowe?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1977, nr 1, s. 105–130; J. Kolasa, *Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. w świetle prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5, s. 9–39; J. Sondel, *op. cit.*

jest właściwie procesem wznowienia tylko jego organów państwowych, do którego wystarcza stała tradycja i wola uświadomionej części narodu, dążąca niezłomnie do odzyskania bytu państwowego, oraz życzliwa, choćby interesowna pomoc zewnętrzna. Tradycja państwowości polskiej trwa co najmniej od dziesięciu stuleci, a objawami stałej woli narodu co do utrzymania swej państwowości były ofiary męczeństwa setek tysięcy Polaków, ginących za ojczyznę, i stałe porywy rewolucyjne, dążące do zerwania narzuconych przez trzy mocarstwa zaborcze obcych praw i urzędzeń²³.

Zdaniem Sądu Najwyższego państwo polskie po trzecim rozbiornie nie przestało istnieć. Twierdził on, że „państwa upadają, tylko gdy ludność traci poczucie odrębności społecznej wobec obcego najazdu, gdy zmienia się psychika społeczna mieszkańców, gdy stanowczo następuje bodaj powolna zgoda na nowy porządek, gdy w ogóle zanika tradycja i stała wola utrzymania przy życiu dawnych dążeń, wierzeń i form życia gromadnego”²⁴. Sąd Najwyższy podkreślał, że rozbiory nie były legalne. Polska dobrowolnie nie wyraziła nigdy zgody na dokonanie zmian terytorialnych. Do zatwierdzenia przez sejm I i II rozbiornu doszło pod przymusem, a III rozbiornu w ogóle nie zatwierdzono. W opinii Sądu Najwyższego Rzeczpospolita po rozbiornach istniała jako państwo w stanie „potencjalnym”. Z chwilą opuszczenia ziem polskich przez wojska państw zaborczych powróciła do „samoistnego życia politycznego w pełni swych praw nieprzedawnionych do wszystkich terytoriów z 1772 r.”²⁵. Wkroczenie wojsk polskich na ziemie wschodnie, które przed rozbiornami należały do Rzeczypospolitej, zdaniem Sądu Najwyższego nie wiązało się zatem z ich okupacją wojenną, ale z przystąpieniem do wykonywania na nich praw przysługujących państwu polskiemu²⁶.

Tezy te spotkały się z krytyką w literaturze przedmiotu. Cezary Berezowski podkreślał, że niezależnie od kwestii legalności rozbiornów Polska w XVIII w. przestała istnieć, ponieważ utraciła jeden z głównych elementów konstytuujących państwo, a mianowicie suwerenną władzę. Nie do przyjęcia było dla niego twierdzenie, że „cechy pojęcia państwa – ludność, terytorium i władza – niekoniecznie muszą być zawsze nieprzerwanie ze sobą zespolone”²⁷. Kwestie świadomości społecznej i wola walki w narodzie z prawnego punktu widzenia były bez znaczenia dla przetrwania polskiej państwowości²⁸. Zajęcie przez Wojsko Polskie

²³ Orzeczenie SN z dnia 29 i 30 września 1922 r., 2023/19, OSN K 1919, poz. 345.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego a orzecznictwo...*, op. cit., nr 14, s. 2; *idem*, *Powstanie państwa polskiego a orzecznictwo...*, op. cit., nr 15, s. 4; *idem*, *Powstanie państwa*

ziem wschodnich miało z kolei charakter okupacji wojennej, w ramach której obszary te zostały objęte polskim zarządem wojskowym, ustanowionym na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 r.²⁹, a następnie cywilnym, sprawowanym przez Komisarza Generalnego przy Naczelnym Dowództwie Wojsk Polskich, wyposażonego w kompetencje ustawodawcze i administracyjne³⁰. Sąd Najwyższy w orzeczeniu w sprawie Hirsza P. argumentów mających świadczyć o tym, że ziemie wschodnie nie zostały przez Wojsko Polskie zajęte tytułem okupacji wojennej, „[...] lecz tytułem odzyskania, restytuując swe nieprzedawnione prawa państwowe”, próbował doszukiwać się w treści rozporządzeń Komisarza Generalnego oraz rozkazów Naczelnego Wodza Wojska Polskiego³¹. Jak słusznie wykazał Cezary Berezowski, argumenty przytoczone przez Sąd Najwyższy należało uznać jednak za chybione. Jeśli natomiast w niektórych przypadkach sformułowania użyte w tych aktach rzeczywiście mogły wskazywać na stan okupacji, było to dowodem ich sprzeczności z prawem międzynarodowym, nie zaś tego, że ów stan faktycznie występował³².

Pogląd wyrażony w sprawie Hirsza P. legł również u podstaw innych rozstrzygnięć wydanych przez Sąd Najwyższy³³. Wychodził on mianowicie z założenia, że jeśli Wojsko Polskie zajęło jakieś terytorium należące uprzednio do I Rzeczypospolitej, które zostało następnie objęte polskim zarządem cywilnym, co uzewnętrz-

polskiego a orzecznictwo..., op. cit., nr 16, s. 3; idem, *Powstanie państwa polskiego w świetle...*, op. cit., s. 78–108. Przeciwno koncepcji ciągłości państwa polskiego opowiadali się także m.in.: P. Roth, op. cit.; J. Makowski, *Prawo międzynarodowe*, cz. 2, Drukarnia Wł. Łazarskiego, Warszawa 1931; Z. Cybichowski, *Prawo międzynarodowe publiczne i prywatne*, Wydawnictwo Seminarium Prawa Publicznego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1932; K. Dembski, *Polonia Restituta – kontynuacja czy państwo nowe?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, nr 2, s. 167–192; W. Pęksa, *Mit historyczny jako podstawa roszczeń. Uwagi na marginesie koncepcji postliminum Stanisława Huberta – w związku z 100. rocznicą zakończenia Wielkiej Wojny i powstania nowych państw w Europie Środkowej*, „Przegląd Zachodni” 2018, nr 3, s. 7–14; S. Zaręba, *Ciągłość państwa polskiego od 1918 r. z punktu widzenia prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, t. 71, nr 3, s. 270–273, <https://doi.org/10.35757/SM.2018.71.3.13>; J. Wojas, op. cit.

²⁹ Dekret z 8 lutego 1919 r. ustanawiający zarząd wojskowy na ziemiach Litwy i Białorusi, Dziennik Urzędowy Generalnego Komisarza Cywilnego z 1919 r., nr 1, poz. 1.

³⁰ Rozkaz Naczelnego Wodza W.P. z 12 maja 1919 r. dotyczący organizacji zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez wojska polskie, Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich z 1919 r., nr 3, poz. 15.

³¹ Orzeczenie SN z dnia 29 i 30 września 1922 r., 2023/19, OSN K 1919, poz. 345.

³² Zob. C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego a orzecznictwo...*, op. cit., nr 14, s. 2.

³³ Orzeczenie SN z dnia 11 grudnia 1922 r., 3401/22, OSN K 1922, poz. 290; orzeczenie SN z dnia 19 grudnia 1922 r., 3407/494, OSN K 1922, poz. 295; orzeczenie SN z dnia 13 maja 1924 r., 741/24, OSN K 1924, poz. 82.

niło się zwłaszcza poprzez wydanie odpowiednich aktów prawnych i ustanowienie stosownych instytucji, było to wystarczające do przyjęcia, że przebywające na nim osoby mogły dopuścić się przestępstwa z art. 108, niezależnie od tego, czy były obywatelami polskimi. Chodziło bowiem zasadniczo o stworzenie obiektywnych warunków do tego, by ogół ludności osiedlonej na danym obszarze, a nie tylko jakaś jej część, mógł nabrać przeświadczenia, że zamieszkuje terytorium państwa polskiego. Jeśli nie było takich warunków, należało uniewinnić sprawcę³⁴. Do pewnej modyfikacji tego stanowiska doszło w orzeczeniu z 27 października 1926 r., w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że aby móc pociągnąć oskarżonego do odpowiedzialności karnej za zdradę kraju z art. 108, należało najpierw dokładnie ustalić, a nie jedynie domniemywać, czy rzeczywiście miał on świadomość przynależności danego terytorium do Rzeczypospolitej. Według Sądu Najwyższego było to niezbędne, jeśli chodzi o okres wojny polsko-bolszewickiej, określony jako przejściowy, kiedy to obszar, na którym miało dojść do popełnienia przestępstwa, przechodził na przemian w ręce polskie i rosyjskie. Do ustalenia, czy rzeczywiście sprawca działał z taką świadomością, nie było już zatem – w opinii Sądu Najwyższego – wystarczające stwierdzenie, że na przedmiotowym obszarze obowiązywały zarządzenia Komisarza Generalnego przy Naczelnym Dowództwie Wojsk Polskich, opublikowane w Dzienniku Urzędowym Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. Istotne było natomiast wykazanie, że wymienione „przejawy państwowości polskiej faktycznie już doszły w danym czasie do wiadomości miejscowej ludności i były jej znane”³⁵.

4

W tym miejscu należy powrócić do postawionego we wstępie pytania, czy również orzekając w sprawach o zdradę kraju popełnioną w okresie walk o granicę wschodnią, Sąd Najwyższy kierował się raczej społecznym poczuciem sprawiedliwości, nie zaś obowiązującym prawem, aby wykazać słuszność przyjętego z góry założenia. Z przedstawionej analizy wynika, że odpowiedź nie jest tak jednoznaczna, jak w przypadku spraw z okresu I wojny światowej. Orzeczenie dotyczące Hirsza P. i inne wyroki, w których Sąd Najwyższy przyjął podobną optykę, skłaniają wprawdzie do udzielenia odpowiedzi twierdzącej, niektóre jednak wskazują, że w tym przypadku problem był nieco bardziej złożony. Twierdzenia, że I Rzeczpospolita przetrwała, choć tylko w stanie „potencjalnym”, z chwilą zaś, gdy ziemie wschodnie zostały zajęte przez polskie wojska i objęte zakresem działania polskiej

³⁴ Orzeczenie SN z dnia 6 maja 1926 r., II K 810/26, OSN K 1926, poz. 65.

³⁵ Orzeczenie SN z dnia 27 października 1926 r., II K 1992/26, OSN K 1926, poz. 121.

administracji, Polska zaczęła wykonywać na nich przynależne jej od stuleci prawa państwowe, budziły poważne wątpliwości w świetle prawa międzynarodowego, a nawet – jak uważała znaczna część doktryny – pozostawały z nim sprzeczne, choć spotkały się również z aprobatą niektórych badaczy. Niezależnie jednak od tego powoływanie się w tym kontekście przez Sąd Najwyższy na koncepcję ciągłości państwa polskiego przy rozstrzygnięciu o kwestii odpowiedzialności karnej nie było właściwe. Oznaczało bowiem stosowanie wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawcy, co pozostawało w sprzeczności z zasadą *nullum crimen sine lege*. Zasada ta, uznawana obecnie za jedną z najbardziej fundamentalnych zasad prawa karnego, została wyrażona w art. 1 kodeksu Tagancewa i była w okresie międzywojennym w pełni aprobowana w polskiej doktrynie karnistycznej³⁶. Odwoływanie się przez Sąd Najwyższy w odniesieniu do analizowanego okresu do koncepcji ciągłości państwa polskiego, podobnie jak wykazywanie, jeśli chodzi o okres I wojny światowej, jakoby nadal istniało wtedy Królestwo Kongresowe, miało na celu doprowadzenie do skazania tych, którzy dopuścili się wówczas zdrady Polski. Wynikało to zapewne z przyjętych założeń aksjologicznych, zgodnie z którymi odrodzone państwo polskie powinno pociągnąć do odpowiedzialności karnej osoby działające przeciwko niemu w szczególnie trudnym okresie walk o jego niepodległość i kształt terytorium, zwłaszcza że niejednokrotnie były to czyny poważne, polegające na prowadzeniu działalności szpiegowskiej czy wydawaniu bolszewikom Polaków, skazywanych nawet w następstwie tego na śmierć³⁷. Sąd Najwyższy, mając powyższe na uwadze, starał się więc dowieść przynależności ziem wschodnich do Rzeczypospolitej w okresie, w którym w rzeczywistości nie było to jeszcze przesądzone. Jeśli chodzi o okres, kiedy ziemie te podlegały Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich, Sąd Najwyższy próbował rozstrzygnąć tę kwestię, odwołując się właśnie do koncepcji ciągłości państwa polskiego. Nie dostrzegął on w tym kontekście problemu okupacji wojennej ani w wielu wypadkach nie przeszkadzało mu, jeżeli w analizowanych sprawach do popełnienia zdrady kraju doszło po wycofaniu się wojsk polskich i wkroczeniu wojsk bolszewickich, kiedy zarząd ten przestał już faktycznie funkcjonować. W przypadku czynów z art. 108 popełnionych do momentu objęcia przez Polskę w zarząd ziem wschodnich, a właściwie do uzewnętrznienia tego poprzez wydanie odpowiednich aktów prawnych i ustanowienie stosownych instytucji, koncepcja ta nie wydawała się jednak Sądowi Najwyższemu wystarczająca, stąd przyjmował, że podstaw do skazania sprawców nie było. Podobnie zresztą w orzeczeniu z 1925 r. nie dopatrył się ich w czynie, który

³⁶ Zob. W. Makowski, *Prawo karne. Część ogólna. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1920, s. 97–98.

³⁷ Zob. przypis 16.

wprawdzie realizował znamiona zdrady kraju, ale został popełniony w 1920 r. na obszarze należącym wówczas do Litwy Środkowej³⁸. Modyfikacja dotychczasowego stanowiska Sądu Najwyższego nastąpiła w roku 1926. Zawęził on wówczas sposób, w jaki określał zakres odpowiedzialności karnej za to przestępstwo przyjmując, iż do uznania, że mieszkaniec danego obszaru mógł stanowić podmiot zdrady kraju, nie było wystarczające wydanie odpowiednich aktów i ustanowienie

instytucji mających wskazywać na przynależność określonego terenu do państwa polskiego. Konieczne było bowiem ustalenie, czy ludność osiadła na określonym terenie była rzeczywiście świadoma dokonanej zmiany, a w konsekwencji – czy posiadał ją również sprawca. Zdaniem Sądu Najwyższego w przypadku powiatu dubieńskiego, zajmowanego naprzemiennie przez wojska polskie i rosyjskie, kwestia ta nie była wcale jednoznaczna, dlatego zdecydował się on uchylić wyrok sądu apelacyjnego skazujący sprawcę³⁹. Pokazuje to, że Sąd Najwyższy wyzywał się już wówczas schematyzmu, z jakim działał, gdy cztery lata wcześniej, orzekając w sprawach o zdradę kraju, której miano dopuścić się na terenie tego właśnie powiatu, nie przeprowadzając pogłębionej analizy, ograniczał się jedynie do stwierdzenia, że „Rzeczpospolita Polska rozciągnęła na rzeczony obszar, a raczej przywróciła na tych obszarach faktycznie ubezwładnione tam przez lat szeregi swoje zwierzchnictwo państwowe”⁴⁰. Nie da się oczywiście wykluczyć, że takie podejście było spowodowane tym, iż w przypadku orzeczenia z 1926 r. chodziło o przestępstwo popełnione w maju 1919 r., podczas gdy w przypadku orzeczeń z 1922 r. – o popełnione w 1920 r., a więc po upływie nieco dłuższego czasu od ustanowienia Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. Niemniej szczególnie istotne pozostaje odwołanie się w orzeczeniu z 1926 r. w kontekście rozważań o przynależności państwowej danego obszaru do kwestii związanej z możliwością przypisania sprawcy winy, na którą Sąd Najwyższy zwrócił uwagę również w innym orzeczeniu z tego roku, podkreślając, że „nieświadomość okoliczności, warunkującej przestępność czynu, wyłącza poczucie winy samego czynu”⁴¹, o czym była mowa w art. 43 kodeksu Tagancewa, stanowiącym o błędzie co do znamion typu czynu zabronionego. Wydaje się więc, że można mówić o pewnej ewolucji w podejściu Sądu Najwyższego do analizowanej problematyki, pomimo że orzeczenie w sprawie Hirsza

³⁸ Orzeczenie SN z dnia 25 sierpnia 1925 r., 1532/25, OSN K 1925, poz. 164.

³⁹ Orzeczenie SN z dnia 27 października 1926 r., II K 1992/26, OSN K 1926, poz. 121.

⁴⁰ Orzeczenie SN z dnia 19 grudnia 1922 r., 3407/494, OSN K 1922, poz. 295. Por. orzeczenie SN z dnia 11 grudnia 1922 r., 3401/22, OSN K 1922, poz. 290.

⁴¹ Orzeczenie SN z dnia 6 maja 1926 r., II K 810/26, OSN K 1926, poz. 65.

P. przywoływał wielokrotnie w późniejszym orzecznictwie, a zawarte w nim tezy nie zostały nigdy przez ten Sąd zrewidowane.

Bibliografia

Akty prawne

Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień, obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r., Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 1922.

Rozporządzenie Naczelnego Wodza na Wschodzie z 21 marca 1915 r. dotyczące prawa karnego dla obszarów Polski rosyjskiej podlegających niemieckiej administracji, *Dziennik Rozporządzeń Władz Cesarsko-Niemieckich w Polsce z 1915 r.*, nr 1, poz. 10.

Rozporządzenie Jenerał-Gubernatora Warszawskiego z 6 września 1915 r. o prawie karnym w okręgu Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego, *Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego z 1915 r.*, nr 12, poz. 9.

Przepisy przechodnie do kodeksu karnego z 7 sierpnia 1917 r., *Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego z 1917 r.*, nr 1, poz. 6.

Decret w przedmiocie przywrócenia mocy obowiązującej części czwartej Kodeksu Karnego z r. 1903, *Dz.Pr.P.P. z 1919 r.*, nr 1, poz. 81.

Decret z 8 lutego 1919 r. ustanawiający zarząd wojskowy na ziemiach Litwy i Białorusi, *Dziennik Urzędowy Generalnego Komisarza Cywilnego z 1919 r.*, nr 1, poz. 1.

Rozkaz Naczelnego Wodza W.P. z 12 maja 1919 r. dotyczący organizacji zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez wojska polskie, *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich z 1919 r.*, nr 3, poz. 15.

Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r. w przedmiocie prawa karnego i postępowania karnego na obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Generalnemu Ziem Wschodnich, *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich z 1919 r.*, nr 4, poz. 24.

Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego, *Dz.U. z 1920 r.*, nr 7, poz. 44.

Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r., *Dz.U. z 1921 r.*, nr 16, poz. 93.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 kwietnia 1921 r. w przedmiocie przepisów karno-sądowych na ziemiach przynależnych do Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r., *Dz.U. z 1921 r.*, nr 37, poz. 223.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 kwietnia 1921 r. w sprawie uzupełnienia rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 7 czerwca 1920 r. w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego, Dz.U. z 1921 r., nr 39, poz. 246.

Orzecznictwo

- Orzeczenie SN z dnia 17 października 1919 r., 774/1919, OSN K 1919, poz. 65.
Orzeczenie SN z dnia 24 kwietnia 1922 r., 896/22, OSN K 1922, poz. 94.
Orzeczenie SN z dnia 2 maja 1922 r., 2843/21, OSN K 1922, poz. 104.
Orzeczenie SN z dnia 2 maja 1922 r., 833/22, OSN K 1922, poz. 106.
Orzeczenie SN z dnia 16 maja 1922 r., 1273/22, poz. 116.
Orzeczenie SN z dnia 29 i 30 września 1922 r., 2023/19, OSN K 1919, poz. 345.
Orzeczenie SN z dnia 11 grudnia 1922 r., 3401/22, OSN K 1922, poz. 290.
Orzeczenie SN z dnia 19 grudnia 1922 r., 3407/494, OSN K 1922, poz. 295.
Orzeczenie SN z dnia 15 października 1923 r., 3914/23, OSN K 1923, poz. 224.
Orzeczenie SN z dnia 13 maja 1924 r., 741/24, OSN K 1924, poz. 82.
Orzeczenie SN z dnia 28 i 31 stycznia 1925 r., 2792/24, OSN K 1925, poz. 32.
Orzeczenie SN z dnia 25 sierpnia 1925 r., 1532/25, OSN K 1925, poz. 164.
Orzeczenie SN z dnia 6 maja 1926 r., II K 810/26, OSN K 1926, poz. 65.
Orzeczenie SN z dnia 27 października 1926 r., II K 1992/26, OSN K 1926, poz. 121.

Literatura

- Berezowski C., *Powstanie państwa polskiego a orzecznictwo Sądu Najwyższego*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1924, nr 12–16.
Berezowski C., *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.
Borowski W.M., *Zasady prawa karnego*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1924.
Borzydński S., *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1980, nr 1, s. 35–43.
Cybichowski Z., *Prawo międzynarodowe publiczne i prywatne*, Wydawnictwo Seminarium Prawa Publicznego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1932.
Dembski K., *Polonia Restituta – kontynuacja czy państwo nowe?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, nr 2, s. 167–192.
Ehrlich L., *Prawo narodów*, Księgarnia Stefana Kamińskiego, Kraków 1948.
Gierowska-Kałuża J., *The Civil Administration of Eastern Territories (1919–1920). The Reasons for the Failure of Piłsudski’s Federation Idea*, Peter Lang, Berlin 2022.
Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4: *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
Hubert S., *Odbudowa państwa polskiego jako problemat prawa narodów* [s.n.], Warszawa 1934 [odbitka z pisma „Droga” 1934, nr 6, s. 548–551].

- Hubert S., *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej. Zagadnienie prawa międzynarodowego*, Zakład Prawa Politycznego i Prawa Narodów U.J.K., Lwów 1937.
- Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego*, oprac. W. Makowski, t. 2: Część II–XIX k.k., Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1921.
- Kolasa J., *Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. w świetle prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5, s. 9–39.
- Komarnicki W., *Upadek i wskrzeszenie państwa polskiego w literaturze niemieckiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1928, nr 2, s. 241–269.
- Koredczuk J., *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932* [w:] *Okresy przejściowe: ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, E-Wydawnictwo, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, s. 151–162, <https://doi.org/10.34616/23.19.103>.
- Krukowski S., *Polska odrodzona czy państwo nowe?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1977, nr 1, s. 105–130.
- Kutrzeba S., *Polska odrodzona 1914–1921*, Gebethner i Wolff, Kraków 1921.
- Makowski W., *Prawo karne. Część ogólna. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1920.
- Makowski J., *Prawo międzynarodowe, cz. 2*, Drukarnia Wł. Łazarskiego, Warszawa 1931.
- Pęksa W., *Mit historyczny jako podstawa roszczeń. Uwagi na marginesie koncepcji postliminum Stanisława Huberta – w związku z 100. rocznicą zakończenia Wielkiej Wojny i powstania nowych państw w Europie Środkowej*, „Przegląd Zachodni” 2018, nr 3, s. 7–14.
- Rajzman H., *Zdrada kraju w prawie polskim*, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1948.
- Roth P., *Die Entstehung des polnischen Staates. Eine völkerrechtlich-politische Untersuchung*, O. Liebmann, Berlin 1926.
- Sondel J., *Ius postliminii jako podstawa uznania ciągłości I i II oraz II i III Rzeczypospolitej* [w:] *Na szlakach niepodległej. Polska myśl polityczna i prawna w latach 1918–1939*, red. M. Marszał, M. Sadowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 21–43.
- Szczepaniak D., *Między sprawiedliwością a praworządnością. Sąd Najwyższy II Rzeczypospolitej wobec problemu odpowiedzialności karnej na podstawie tzw. kodeksu Tagancewa za zdradę kraju popełnioną w okresie I wojny światowej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2023, R. 26, s. 149–166, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-26-008>.
- Śleszyński W., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (1919–1920) – czas wojny czy pokoju?* [w:] *Lata Wielkiej Wojny. Dojrzewanie do niepodległości 1914–1918*, red. D. Grinberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 478–487.

Wojas J., *O wskrzeszeniu Rzeczypospolitej raz jeszcze. Problem restytucji państwa polskiego z perspektywy prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 2022, nr 5, s. 175–199, <https://doi.org/10.31268/PS.2022.143>.

Zaręba S., *Ciągłość państwa polskiego od 1918 r. z punktu widzenia prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, t. 71, nr 3, s. 261–291, <https://doi.org/10.35757/SM.2018.71.3.13>.

DAMIAN SZCZEPANIAK

DR, UNIWERSYTET GDAŃSKI

<https://orcid.org/0000-0003-1315-7448>

Między sprawiedliwością a praworządnością. Sąd Najwyższy II Rzeczypospolitej wobec problemu odpowiedzialności karnej na podstawie tzw. kodeksu Tagancewa za zdradę kraju popełnioną w okresie walk o granicę wschodnią

Kwestia odpowiedzialności karnej za przestępstwo zdrady kraju popełnione w okresie walk o granicę na ziemiach leżących na wschód od byłego Królestwa Kongresowego, które w latach 1919–1920 zostały objęte Zarządem Cywilnym Ziem Wschodnich, była jednym z istotnych problemów, przed jakimi stanęło sądownictwo polskie w pierwszych latach II Rzeczypospolitej. W orzeczeniach wydanych w tego typu sprawach Sąd Najwyższy odwoływał się do koncepcji ciągłości państwa polskiego, co prowadziło do przyjęcia niedopuszczalnej w prawie karnym wykładni rozszerzającej. Wskazuje to, iż w rzeczywistości chodziło mu raczej o uczynienie zadość społecznemu poczuciu sprawiedliwości niż o ścisłe trzymanie się przepisów prawa. Niektóre orzeczenia wskazują jednakże na przyjęcie przez Sąd Najwyższy nieco odmiennej optyki, co powoduje, iż ocena jego orzecznictwa w tej materii pozostaje niejednoznaczna.

Słowa kluczowe: kodeks Tagancewa, koncepcja ciągłości państwa polskiego, prawo karne II Rzeczypospolitej, Sąd Najwyższy II Rzeczypospolitej, wojna polsko-bolszewicka, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich, zdrada kraju

DAMIAN SZCZEPANIAK
PHD, UNIVERSITY OF GDAŃSK
<https://orcid.org/0000-0003-1315-7448>

Between Justice and Lawfulness: The Approach of the Supreme Court of the Second Polish Republic to the Problem of Criminal Responsibility for State Treason Committed During the Struggle for the Eastern Border Based on the So-called Tagantsev Code

The issue of criminal responsibility for the crime of state treason committed during the struggle for the eastern border in the territory east of the former Congress Kingdom of Poland, which in 1919–1920 was covered by the Civil Administration of the Eastern Territories, was one of the problems which the Polish judicial system faced in the first years of the Second Polish Republic. The Supreme Court, in its judgements in such cases, referred to the concept of the continuity of the Polish state, which led to the adoption of an extensive interpretation that was unacceptable in criminal law. This indicates that, in fact, the Supreme Court aimed at satisfying the social sense of justice rather than strictly following the provisions of the law. However, some judgements indicate that the Supreme Court adopted a slightly different approach, and thus the assessment of its jurisprudence in this matter remains ambiguous.

Keywords: Tagantsev Code, the concept of the continuity of the Polish state, penal law of the Second Polish Republic, the Supreme Court of the Second Polish Republic, Polish-Soviet War, Civil Administration of the Eastern Territories, state treason

